

Hans Nielsen Hauge i fortid og nåtid

Kristin Norseth og Bernt T. Oftestad
Gjesteredaktører

Alle vil ha en bit av Hans Nielsen Hauge (1771–1824). Slik kan man på en folkelig måte karakterisere den sterke og flerfoldige interessen for Hauge som vi opplever i år ved 250-årsjubileet for hans fødsel. Men interessen for Hauge har vært levende helt siden siste del av 1800-tallet. Det er ikke overraskende når vi tenker på hans personlige begavelse, hans evne og vilje til å følge opp sin tro i visjoner og i handlinger, og den bevegelse han skapte ved sin forkynnelse i skrift og tale. Den ulærde bondegutten fra Tune er blitt sett på som en avgjørende kraft bak utviklingen av det moderne Norge – religiøst, sosialt, kulturelt og politisk.

1800-tallets interesse for Hauge ble initiert av konservative kirkeledere. A. Chr. Bang (1840–1913), professor, Høyre-politiker og senere biskop, publiserte i 1874 *Hans Nielsen Hauge og hans samtid*. Bang var knyttet til den kirkelige indremisjon. Det var også Hallvard Gunleikson Heggveit (1850–1924), som fra 1905 samlet og publiserte sine mindre skrifter om Hauge og haugianismen i *Den Norske Kirke i det nittende Aarhundrede* (3 bind, 1905–1920). Hauge skapte en bred vekkelse i folket og samlet de troende i vennsamfunn. Indremisjonen fant sine røtter og sine idealer hos ham. I 1928 slo den mangeårige formann i Det norske lutherske Indremisjonsselskap, professor O. Hallesby, fast at indremisjonen fulgte en «haugiansk linje».

Tidlig på 1900-tallet ble perspektivet på Hauge utvidet. Han ble sett på som en av dem som la grunnlaget for det moderne Norge ved å frigjøre folket fra embetsprestens autoritet og et autoritært kirkeregime. Slik skapte han en folkelig bevegelse som pekte frem mot det liberale demokratiske, ja sosialdemokratiske Norge. Denne nyorienteringen begynte for alvor da professor Halvdan Koht (1873–1965) publiserte arbeidet *Norsk Bondereising* i 1926. Dette brede kulturelle og politiske perspektivet på Hauge er senere fulgt opp på flere måter, etter 1970 også ved et feministisk teoriperspektiv. De siste tretti år har man løftet frem og analysert hans virksomhet som «gründer» av bedrifter over det ganske land. Man har også villet gjøre de etiske idealene han fulgte på det sosio-økonomiske feltet, relevante i vår tid.

Kildene taler ikke før man spør dem, er et slagord fra den historiske teori. Og kildemateriale fra Hauges hånd har vi i dag i rikt monn, både fordi han selv var en meget produktiv forfatter, og fordi vi har ypperlige edisjoner av hans skrifter og brev. De spørsmål vi stiller til kildene, beror på forventninger om svar. I det ligger det også et håp om å få bekreftet, utviklet og presisert den forforståelse som ligger i spørsmålene våre. Forforståelsen kan reflektere omfattende oppfatninger av historie, kultur og politikk, som ofte er ideologisk inspirert. Men den kan også være av mindre format, betinget av vår tids forskning og vitenskaper på forskjellige felt, særlig det kirke- og kulturhistoriske. Det man imidlertid erfarer som spørsmålsstiller, er at kildene yter motstand. Fordommer kan bli avvist og må legges til side. Forforståelser må kraftig justeres og endres, kanskje må de suppleres med annen kunnskap. Det finnes en etablert viten om Hauge, den er nyttig, ja nødvendig, men den blir stadig justert ved nyere forskning på de historiske kildene. Vår tids påstander om Hauge som historisk skikkelse har sin referanse i det fortidige. Slik er historieforskningen og historieskrivningen. I historieskrivningen om Hauge vil det derfor være tatt inn både beretninger om ham, men fremfor alt materiale fra de levninger, tekstene, som er igjen etter ham. Artiklene som presenteres i dette nummeret av Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap, kjenetegnes ved bevisst bruk av og lojalitet overfor de historiske kilder.

Som alle andre historiske skikkelser må også Hauge forstås ut fra sin tids kontekst. Denne må bestemmes ut fra hans samtid og nødvendigvis også ut fra de prosesser og tradisjoner som formet situasjonen han levde i. I konteksten han tilhørte, var det en kirkelig orden som han måtte forholde seg til. Den var integrert i statens orden og var derfor genuint statskirkelig. Dette er ingen ny innsikt. Men i denne artikkelsamlingen settes denne orden i et nytt og skarpere lys. Hauges eget forhold til og refleksjon over den kongelige kirkeavgivning er temaet for professor Steinar Supphellens bidrag, «Konventikkelplakaten og Hans Nielsen Hauges forhold til den». Hauge provoserte det etablerte, noe som fikk skjebnesvangre konsekvenser for ham: arrestasjoner, et umenneskelig langt fengselsopphold og til sist en langdryg rettsak. Rettssaken mot Hauge har ikke vært grundig analysert. Det gjør høyskolelektor Jostein Garcia de Presno i sitt bidrag «En anklage om skadelig lære i rettsaken mot Hans Nielsen Hauge».

I den kirkelige orden inngikk også øvrighetens oppdragelse av folket i den kristne barnelærdom gjennom skole- og konfirmasjonsundervisning. Den autoriserte læreboken var Erik Pontoppidans forklaring til Luthers lille katekisme *Sandhed til Gudfrygtighed*. Slik fikk Hauge sine åndelige røtter i den pontoppidanske pietisme. Det reflekteres ikke minst i hans vekkende botsforkynnelse til omvendelse og nytt liv. Professor Oddvar Johan Jensen har i sitt bidrag, «Hauges etikk mellom tradisjon og nytolkning», analysert hvordan Hauge forholder seg til den pontoppidanske arven.

Tidlig på 1900-tallet var det viktig at Hauge var norsk. Og norsk var han, men han var også på sin måte preget av sin tids europeiske strømninger. Ved sitt pietistisk-pontoppidanske kristendomssyn var Hauge relatert til den kristne mystikkens

tradisjon, som hadde blomstret opp under senmiddelalderen. Presten Johann Arndt (1555–1621), som på Hauges tid var den mest leste oppbyggelsesforfatter, formidlet denne mystikken inn i protestantismen, der den ble integrert i pietismens syn på den troendes fromhet. I all pietisme merkes den mystiske tradisjon i vekten på troserfaring og i oppfatningen av den troendes helliggjørelse. Slik er det også hos Hauge. Førsteamanuensis Joar Haga har i sitt bidrag «at ikke elske Verden og dens Forfængelighed» Hans Nielsen Hauges forståelse og formidling av «verden» i de tidlige skrifter» redegjort for hvordan mystikken ble integrert i pietismen.

Flere bidrag trekker frem mystikkens betydning både for Hauge selv og den haugianske bevegelse. Professor Bernt Torvild Oftestad skriver om «Hans Nielsen Hauge og mystikken – ut fra hans autobiografiske tekster» og avdekker hvordan mystikken har formet hans oppfatning av seg selv som en åndelig personlighet. Hauge var interessert også i andre troendes psyko-religiøse trosuttrykk. I artikkelen «Livet i Døden: En lesning av Hans Niensens Hauges bok fra 1818» analyserer professor Arne Bugge Amundsen hvordan Hauge beskriver dødsleiene til femten av sine tilhengere.

Mystikkpreget også haugianernes sangkultur. Det avdekkes både av førsteamanuensis Ingrid Gjertsen i artikkelen «syngende yndelig i vore Hierter for Herren» Sangens betydning for Hans Nielsen Hauge og haugebevegelsen» og i førsteamanuensis Kristin Norseths bidrag «Da Aanden gjennom Væggen brød» Mystikk i haugianske kvinners sang».

Kristin Norseth påpeker at kvinnenenes sang tjente både til oppbyggelse innad i bevegelsen og som vitnesbyrd utad overfor «verden». Haugianske kvinners rolle som predikanter har lenge vært et tema i haugeforskningen. Dette temaet tar professor Bjørg Seland opp til kritisk analyse i sin artikkel «Hauge-bevegelsens «Prædikerinder»: Kritisk blikk på forskning og formidling».

Et spennende tema for den nyere haugeforskning er forholdet mellom Hauge som kristelig personlighet, preget av mystisk fromhet og pietistisk-puritansk livsstil, og hans idealer som «gründer». Forfatterne, professor Magne Supphellen, avdelingsleder Truls Liland og professor Bård Eirik Hallesby Nordheim, har latt seg inspirere av «arven etter Hans Nielsen Hauge». I sitt bidrag drøfter de «Arbeids- og næringslivet som misjonar arena» og lanserer «Momenter til en tverrfaglig forskningsagenda». Her løfter de frem problemstillinger som kan og bør utløse videre faglig arbeid.

Hauge var født dansk-norsk og ble norsk i 1814. Hans virksomhet fikk nedslag ikke bare i Norge, men også i Danmark. Men virkningen nådde lenger. Da 1800-tallets emigrasjonsbevegelse satte inn, dro også haugianere fra Norge til USA. Der møtte de helt andre vilkår enn i hjemlandet – ikke minst på det religionspolitiske og kirkelige plan. Professor Vidar L. Haanes kaster i sitt bidrag «Haugianere i Amerika» lys over haugianismens særegne fortsettelseshistorie i det norske Amerika. Dette er både kirke- og emigrasjonshistorie.

Kvaliteten på historisk forskning avhenger av om man søker å gi et så adekvat bilde som mulig av den fortid man vil gi kunnskap om, og at denne kunnskap bringer nye

innsikter. Men det gis også et tredje kriterium: God forskning utløser ny forskning. Med denne artikkelsamlingen håper vi at disse kravene er oppfylt, og at den stimulerer til videre forskning på Hans Nielsen Hauge og den bevegelse han ble årsak til.